

آموزش و آزمون علوم و فنون ادبی (۱)

قابل استفاده برای دانش‌آموزان دهم دبیرستان
و داوطلبان کنکور سراسری
(رشته‌های ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی)

مؤلف: سعید همایونفر

مدیر گروه و ناظر علوم انسانی: اصغر حجازیان

در آغاز ارج گذاری از زحمات بی دریغ دوستان و همکاران که صمیمانه در تهیه این کتاب شرکت داشتند ، ضرورت دارد . دوست و همکار بزرگوار (آقای اصغر حجازیان) ، مدیر واحد تایپ و طراحی (آقای خدایار مبین) ، مدیر تولید (خانم نسیم مرادی مقدم) ، حروفچین متن و صفحه آرا (خانم نوشین سلیمانی) ، رسام (خانم نرگس سربندی) ، طرح جلد (فرآیین همایونفر) و گرافیکست طرح جلد (خانم سمانه ایمان فرد) . همراهی و همگامی مدیر نشر ، جناب آقای یحیی دهقانی ، قافله سالار اصلی این مجموعه کتاب ، جای سپاس و قدردانی دارد . امید است دانش آموزان گرامی ، با آموزش ساده و روانی که از درس‌ها شده است ، به همراه مجموعه ارزیابی‌ها ، در قالب پرسش‌های تشریحی و چهارگزینه‌ای و آزمون‌های ترم ، بتوانند بهره کافی از کتاب ببرند تا مؤلف خرسند و خوشنودتر شود . چنانچه همکاران محترم و دانش آموزان گرامی نقد و پیشنهادی درباره این کتاب دارند ، موجب شادمانی بیش‌تر من خواهد شد . دیدگاه‌ها و پیشنهادهای خود را به آدرس book@mobtakeran.com ارائه دهید ، زیرا باز هم از شما خواهم آموخت .

سعید همایونفر

از قوافی

چهار پایه‌ای خواهم ساخت

و از اوزان

سنگ سنباده‌ای

و آنگاه...

با سگک تسمه کمربندی

آن‌ها را به کول خواهم بست

و در کوچه‌ها فریاد خواهم کرد :

آی قندشکن ...

چاقو ...

احساس تیز می‌کنیم

« نمرت رمانی »

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	ستایش: ای بی نشان
	فصل یکم: کلیات
۸	درس یکم: مبانی علوم و فنون ادبی
۱۶	درس دوم: بررسی و طبقه‌بندی آثار
۲۴	درس سوم: کالبدشکافی متن ۱ (شعر)
۳۴	درس چهارم: کالبدشکافی متن ۲ (نثر)
۴۳	کارگاه تحلیل فصل
	فصل دوم: تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی
۴۶	درس پنجم: زبان و ادبیات پیش از اسلام
۵۳	درس ششم: شکل‌گیری و گسترش زبان و ادبیات فارسی
۶۳	درس هفتم: سبک و سبک‌شناسی دوره اول (سبک خراسانی)
۷۳	درس هشتم: زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم
۸۳	درس نهم: سبک و سبک‌شناسی دوره دوم (سبک عراقی)
۹۴	کارگاه تحلیل فصل
۹۷	آزمون نیم‌سال اول
۹۹	پاسخ آزمون نیم‌سال اول
	فصل سوم: موسیقی شعر
۱۰۲	درس دهم: سازها و عوامل تأثیرگذار شعر فارسی
۱۱۲	درس یازدهم: هماهنگی پاره‌های کلام
۱۲۲	درس دوازدهم: قافیه
۱۳۶	درس سیزدهم: وزن شعر فارسی
۱۴۸	کارگاه تحلیل فصل
	فصل چهارم: زیبایی‌شناسی (بدیع لفظی)
۱۵۴	درس چهاردهم: واج‌آرایی، واژه‌آرایی
۱۶۵	درس پانزدهم: سجع و انواع آن
۱۷۴	درس شانزدهم: موازنه و ترصیع
۱۸۶	درس هفدهم: جناس و انواع آن
۲۰۵	کارگاه تحلیل فصل
۲۰۸	آزمون نیم‌سال دوم
۲۱۱	پاسخ آزمون نیم‌سال دوم

ای بی نشان

نام غزلی است از عطار نیشابوری (شاعر و عارف قرن ششم و هفتم)

در ستایش پروردگار ، انسان گم گشته در این غزل در پی نشان از معشوق خویش (خدا) است .

بیت ۱) ای بی نشان محض ، نشان از که جویمت ؟ گم گشت در تو هر دو جهان ، از که جویمت ؟

ای خدای پنهان ، نشانی تو را از چه کسی بخواهم / دنیا و آخرت (دو جهان) از آن توست که با عظمتی که تو داری به حساب نمی آیند و گم گشته اند ولی باز نمی دانم تو را از چه کسی بخواهم ؟

بیت ۲) تو گم نه ای و گمشده تو منم ولیک نایافت یافت می نتوان ، از که جویمت ؟

تو قابل رؤیت نیستی ، من توان درک و دیدار تو را ندارم و سرگشته و حیران توأم ولی نایافتنی را نمی توان یافت و نمی دانم تو را از چه کسی جست و جو کنم ؟

بیت ۳) پیدا بسی بجستم اما نیافتم اکنون مرا بگو که نهان ، از که جویمت ؟

تو را خیلی جست و جو کردم ولی نیافتم حال به من بگو که نایافتنی ها را از چه کسی بخواهم ؟

بیت ۴) چون در رهت یقین و گمان همی رود ای برتر از یقین و گمان ، از که جویمت ؟

چون در راه شناخت تو ، یقین و گمان فراوانی وجود دارد ای خدایی که از یقین و گمان ها فراتری ، از چه کسی تو را طلب کنم ؟

بیت ۵) در جست و جوی تو دلم از پرده افتاد ای در درون پرده جان ، از که جویمت ؟

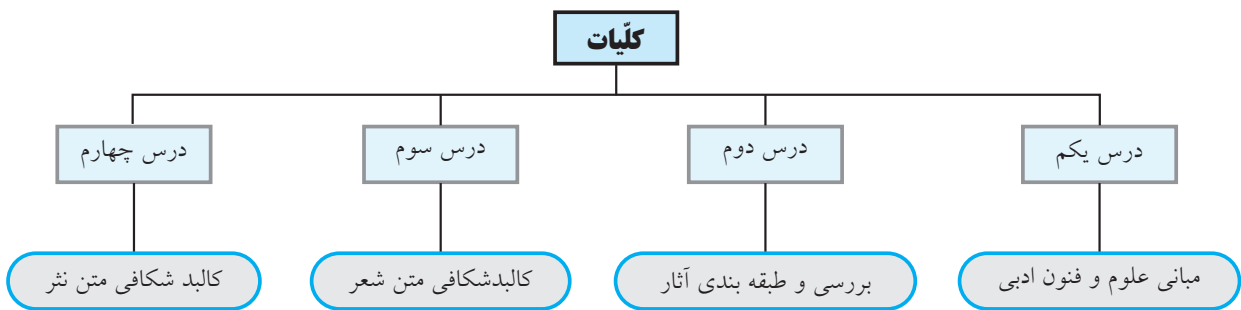
در راه شناخت تو ، پی تاپ و پی قرار شدم ای خدایی که در روح و جان من هستی از چه کسی تو را بخواهم ؟

بیت ۶) عطار اگر چه یافت به عین یقین تو را ای بس عیان به عین عیان ، از که جویمت ؟

اگر چه عطار (من) عینیت تو را به یقین جان یافته است ای خدای آشکار تو را از چه کسی بخواهم ؟

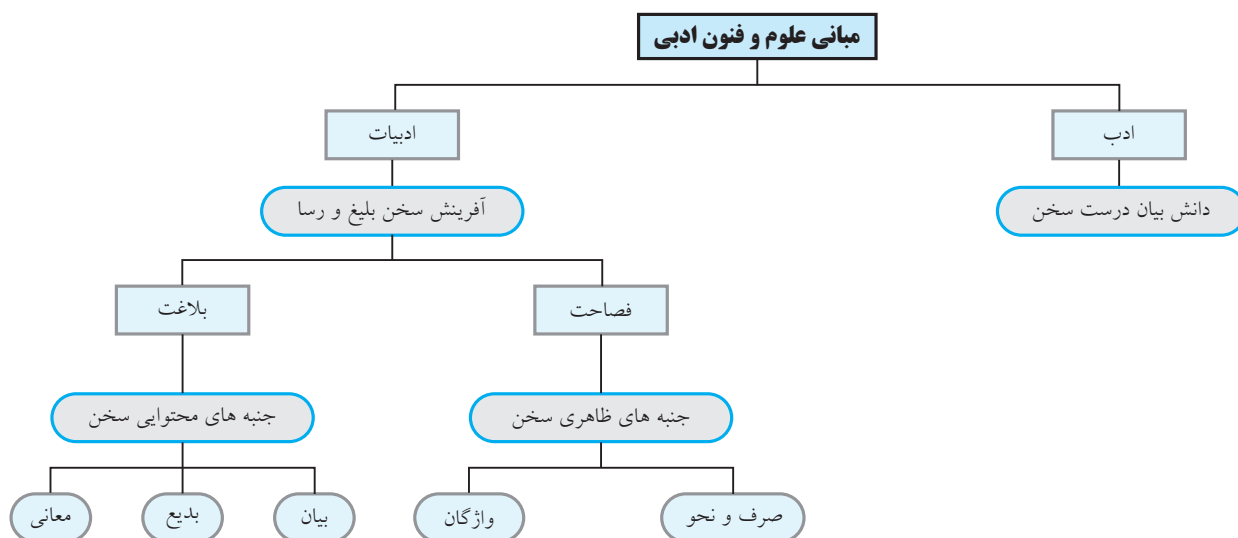

راهنمای یادگیری

در فصل آغازین کتاب به کلیاتی درباره مبانی علوم و فنون ادبی پرداخته می‌شود. این فصل، رویکرد اصلی کتاب را بیان و پگونگی بررسی سافتار و محتوا را آشکار می‌سازد. به عبارتی روش بررسی آثار و طبقه‌بندی و تحلیل آن‌ها یاد داده می‌شود و آنگاه پگونگی کالبدشکافی متون شعر و نثر، در قلمروهای زبانی و ادبی و اندیشگی آموزانده می‌شود.

راهنمای یادگیری

کلیدواژه های درس

* زبان
* فصاحت
* بلاغت

* متن
* ادب
* ادبیات

مبانی علوم و فنون ادبی

متن چیست؟

هر چیزی که ذهن را به پویایی و جستجوگری وادار کند، «متن» به شمار می‌آید. متن فقط نوشته‌های مکتوب نیست. تصویر صفحه نمایش یک متن است. مزه‌ای که می‌چشیم یا بویی که احساس می‌کنیم، صدایی که می‌شنویم؛ به عبارتی همه حس‌های پنج‌گانه انسان که موجب پویایی ذهن بشود، «متن» قلمداد می‌شوند. به عبارت دیگر متن‌ها، دیداری، خوانداری، شنیداری، بویایی، چشایی و بساوی هستند. در این کتاب، مقصود از متن، آثار شعر و نثر فارسی است.

ادب

دانشی که بتواند انسان را از خطای در سخن حفظ کند «ادب» قلمداد می‌شود. البته در نگاه پیشینیان به همه اموری که انسان را از خطا بازمی‌داشته است، «ادب» گفته می‌شد.

ادبیات

ادبیات، هنر کلامی است که با زیبایی به تصویر آفرینی عاطفه و باور و اندیشه و خیال می‌پردازد. ادبیات، هنری است که ماده اصلی آن زبان است به عبارت دیگر ادبیات، کاربرد هنری زبان است. ادبیات، سخنی اثرگذار و بلیغ است که موجب انگیزش شنونده می‌شود. واژه «ادبیات» از عصر مشروطه (۱۲۸۵) شمسی در زبان فارسی کاربرد بیشتری پیدا کرد ولی امروزه به موارد زیر ادبیات گفته می‌شود:

- مجموعه نوشته‌ها، اصطلاحات و رفتارهای رایج در یک رشته علمی یا حرفه‌ای مانند ادبیات پزشکی، ادبیات اخلاق، ادبیات سیاست، ادبیات سینما و...
- هر نوشته مکتوبی که متعلق به تاریخ تمدن بشری باشد مانند متون علمی، جغرافیایی، پزشکی، فلسفی و متون علمی قدیم در ردیف آثار ادبی کهن به شمار می‌آیند.
- نوشته‌هایی که به بیان باورها، اندیشه‌ها و تخیلات مردم بپردازد. افسانه‌ها، حکایات، مثل‌ها و ترانه‌های متداول در میان مردم به عنوان ادبیات شفاهی هستند که میراث گران‌بهایی به شمار می‌آیند.

تفاوت زبان و ادبیات

هدف زبان، ابزار ارتباط و پیام‌رسانی است، هدف ادبیات آفرینش زیبایی و ادبی است. منطق زبان، معنای قراردادی هر واژه، رعایت و اصول قواعد دستوری است، منطق ادبیات به هم ریختن قواعد زبان و قراردادهای ثابت زبانی و معنایی است و استفاده از تخیل است و همچنین ادبیات از شگردهای هنری، مانند تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه، اشاره و مناسبت و اغراق در ابهام و موسیقی آواها برای هنری کردن کلام بهره می‌برد ولی زبان بی‌بهره از کاربرد این شگردهاست.

فصاحت

در لغت	در اصطلاح ادبی	ویژگی
روشنی، درستی کلمه و کلام	بیان مقصود با الفاظی روشن و روان	<ul style="list-style-type: none"> جنبه‌های ظاهری لفظ و چگونگی واژگان فهم آسان کلام نبود عیب واژگان دشوار و بدآهنگ و مبهم

بلاغت

در لغت	در اصطلاح ادبی	ویژگی
رسایی و شیوا سخنی	بیان مقصود به اقتضای حال شنونده و شرایط	<ul style="list-style-type: none"> جنبه‌های معنوی و محتوایی کلام هم به فصاحت توجه دارد، هم به چگونگی معنا و محتوای کلام

به همین دلیل است که حافظ در بیتی می‌گوید:

با خرابات‌نشینان ز کرامات ملاف هر سخن جایی و هر نکته مکانی دارد

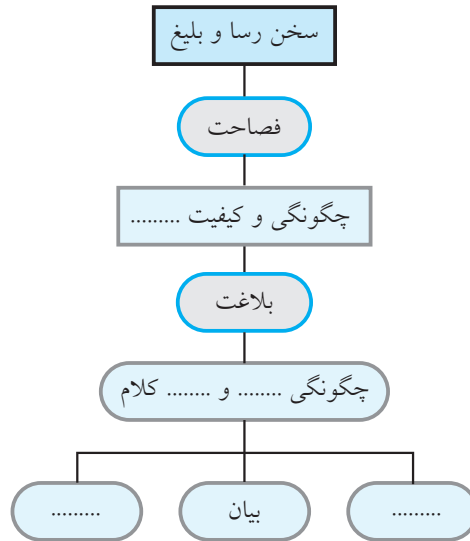
به تناسب با و مکان و سن و موقعیت شنونده باید سخن گفت.

ادیب

کسی که آشنا به دانش‌های ادب و سخن باشد «ادیب» نامیده می‌شود.

۱. مفهوم «متن» را با ذکر دو مثال توضیح دهید .
۲. دربارهٔ پیشینهٔ واژهٔ «ادب» به اختصار بنویسید .
۳. نمودار زیر را با توجه به آموزه‌های درس ، کامل کنید .

۴. به نظر شما ، متن زیر ، می‌تواند نمونه و مصداق مناسبی برای این مفهوم از ادبیات «ادبیات هنر کلامی است ؛ کلامی زیبا که خیال‌انگیز ، عاطفی و تأثیرگذار است» ، باشد ؟ توضیح دهید .

« زمین به بهار نشست ، بهار ، گره از شکوفه باز کرد . نسیم در گیسوی بیدافشان فروپچید . غنچه شکفتن آغاز کرد و سبزه دمید . گل هم‌چون یادی فراموش گشته ، در آغوش چمن شکفت .»

مهرراز اوستا

۵. با توجه به عبارت زیر ، دو متن (الف و ب) را بررسی کنید .

«هدف زبان ، ارتباط و پیام‌رسانی است ؛ هدف ادبیات ، زیبایی‌آفرینی.»

(الف) ماه ، یکی از سیارات منظومهٔ شمسی است ؛ اگرچه خود تیره و بی‌نور است ؛ اما در شب ، نورانی است . پهنهٔ تاریک آسمان در ظلمت شب به نور ستارگان و تالؤ ماه روشن می‌شود .

(ب) شب آغاز شده است ، در ده چراغ نیست ؛ شب‌ها به مهتاب روشن است و یا به قطره‌های درشت و تابناک باران ستاره ، مصاییح آسمان .

شکوه و تقوا و شگفتی و زیبایی شورانگیز طلوع خورشید را باید از دور دید ؛ اگر نزدیکش برویم ، از دستش داده‌ایم ! لطافت زیبای گل در زیر انگشت‌های تشریح می‌پژمرد !

دکتر علی شریعتی

۱. هر چیزی که ذهن را به پویایی و فعالیت وادار کند ، متن به شمار می آید . این پویایی می تواند نوشته ای ، بویی ، چیز دیدنی و ... باشد .

مثال ۱ : دیدن بازی فوتبال یا تنیس یا ... متن دیداری به شمار می آید .

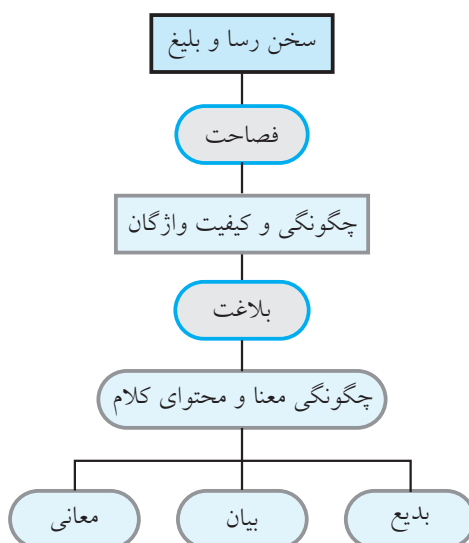
مثال ۲ : بویی که از پخت غذا در آشپزخانه به مشام می رسد ، یک متن بویایی است .

۲. در زبان فارسی « ادب » و « ادبیات » به طور معمول ، مترادف یکدیگر به کار می روند .

واژه « ادب » در گذشته به شناخت اموری که انسان از خطا محفوظ بماند ، گفته می شد و سپس به دانش هایی که انسان به وسیله آن خود را از خطای در سخن حفظ کند ، گفته شد .

دانش هایی که گفته شد ، اقسامی دارد از جمله : صرف و نحو ، بدیع ، معانی و بیان ، قافیه و خط و ...

۳.

۴. بله ، نویسنده با کاربرد واژگانی توانسته عاطفه و تخیل خود را بروز داده ، هم چنین با به کارگیری آرایه هایی ، تأثیر کلامی خود را افزون تر کرده است ؛ آرایه هایی مثل کنایه ، تشخیص ، تشبیه . گل هم چون یادی ... (تشبیه) ، آغوش چمن (تشخیص) ، گیسوی بید (تشخیص) ، جمله های اول و دوم (کنایه) .

۵. الف) این متن ، توانسته ویژگی هایی از یکی از سیارات منظومه شمسی را بیان کند و هدف آن پیام رسانی است و در حوزه متن «زبانی» قرار می گیرد .

ب) نویسنده این متن می خواهد از طریق شگردهای ادبی و فراتر از مقوله زبان ، پیام خود را القا کند و از آرایه هایی هم در این مسیر بهره برده است . این متن در حوزه ادبیات بررسی می شود .

الف) عبارتهای درست یا نادرست را تعیین کنید .

☐ درست	☐ نادرست	۱- حکایات ، مَثَل و ترانه در حوزه ادبیات قلمداد نمی‌شوند .
☐ درست	☐ نادرست	۲- علم بلاغت در قالب بیان ، بدیع و معانی نشان داده می‌شود .
☐ درست	☐ نادرست	۳- می‌توان مزه چشیدنی و ابزار لمس شدنی را ، یک متن به شمار آورد .
☐ درست	☐ نادرست	۴- دانش قافیه و خط ، نمی‌تواند انسان را از اشتباه در سخن دور کند .
☐ درست	☐ نادرست	۵- هر چیزی که ذهن را به پویایی درآورد ، متن قلمداد نمی‌شود .
☐ درست	☐ نادرست	۶- ورود شگردهای تشبیه ، استعاره و کنایه در زبان ، موجب نقش آفرینی هنری می‌شوند .
☐ درست	☐ نادرست	۷- دانش صرف و نحو انسان را از خطا مصون می‌سازد .
☐ درست	☐ نادرست	۸- سخن متناسب با حال شنونده و مطابقت با موقعیت ، فصاحت نام دارد .
☐ درست	☐ نادرست	۹- علم بیان از شگردهای بلاغت در ادبیات به شمار می‌آید .
☐ درست	☐ نادرست	۱۰- نوشته‌هایی که به تاریخ تمدن بشری ربط داشته باشند ، «ادبیات» نامگذاری می‌شوند .
☐ درست	☐ نادرست	۱۱- شناخت اموری که انسان ، خود را از خطا حفظ می‌کند ، ادب نام دارد .
☐ درست	☐ نادرست	۱۲- کاربرد هنری زبان ، ادبیات نامیده می‌شود .
☐ درست	☐ نادرست	۱۳- آن چیزهایی که موجب زیبایی آفرینی در سخن می‌شود ، دانش بلاغت است .

ب) عبارتهای زیر را با واژگان مناسب تکمیل کنید .

- ۱۴- کتاب یک متن ..... قلمداد می‌شود .
- ۱۵- متن‌ها ، به صورت شنیداری ، بویایی ، دیداری ، بساوبایی و ..... هستند .
- ۱۶- ماده اصلی ادبیات ..... است .
- ۱۷- به آداب و هنجار رایج در قلمرو سینما ، ادبیات ..... می‌گویند .
- ۱۸- هدف ادبیات ، ..... با بر هم زدن منطق زبان است .
- ۱۹- دانشی که انسان ، خود را از خطای در سخن ، حفظ می‌کنند ..... گفته می‌شود .
- ۲۰- به بیان مقصود با الفاظی روشن و رسا و قابل فهم ..... اطلاق می‌شود .
- ۲۱- هدف ..... ارتباط و پیام‌رسانی است .
- ۲۲- مَثَل و مَثَل و افسانه و ترانه‌های متداول در میان مردم ، میراث گران بهای ..... به شمار می‌آیند .

پ) پاسخ تشریحی دهید .

- ۲۳- متن چیست ؟
- ۲۴- به چه چیزی «ادبیات» گفته می‌شود ؟
- ۲۵- بلاغت چیست ؟
- ۲۶- دانشی که به چگونگی و کیفیت واژگان می‌پردازد ، چه نام دارد ؟
- ۲۷- به چه چیزهایی «متن» می‌توان اطلاق کرد ؟
- ۲۸- ادبیات و ادب ، چه فرقی دارند ؟
- ۲۹- دانش بلاغت ، به چه زیرشاخه‌هایی تقسیم می‌شود ؟
- ۳۰- آیا می‌توان فصاحت را در تأثیرگذاری کلام ، مؤثر دانست ؟ (توضیح دهید)
- ۳۱- ایجاز و اطناب را با ذکر نمونه توضیح دهید .

(الف)

- ۱- نادرست (حکایت ، افسانه، مثل و ترانه، ادبیات شفاهی به شمار می‌آیند .)
- ۲- درست
- ۳- درست
- ۴- نادرست (دانش قافیه ، خط ، صرف و نحو و ... انسان را از خطای در سخن دور می‌کرد .)
- ۵- نادرست (برعکس ، هر آنچه که ذهن را به پویایی وادار کند ، متن به شمار می‌آید .)

۶- درست

۷- درست

۸- نادرست (این ، تعریف بلاغت است .)

۹- درست

۱۰- درست

۱۱- درست

۱۲- درست

۱۳- نادرست (زیبایی‌آفرینی در سخن ، هدف ادبیات است .)

(ب)

۱۴- دیداری

۱۵- چشایی

۱۶- زبان

۱۷- سینما

۱۸- زیبایی‌آفرینی

۱۹- ادب

۲۰- فصاحت

۲۱- زبان

۲۲- ادبی

(پ)

۲۳- هر آنچه که ذهن را درگیر فهم و درک کند ، اعم از بویایی ، شنوایی ، بینایی ، بساوایی و چشایی ، متن نام دارد .

۲۴- نوشته‌هایی که به بیان باورها و اندیشه‌ها و تخیلات آدمی به همراه تصویر آفرینی پردازند ، «ادبیات» می‌گویند .

۲۵- به رسایی و شیوایی کلام متناسب به اقتضای حال شنونده و شرایط و موقعیت ، بلاغت می‌گویند .

۲۶- فصاحت .

با مرور درس ، برای ارزیابی دانش ادبی خودتان به پرسش‌های ۲۷ تا ۳۱ پاسخ دهید .

پرسش‌های چهارگزینه‌ای

۱- همهٔ گزینه‌ها به جز گزینهٔ ..... درست است .

- (۱) رایحهٔ درخت سنجد ، متن به حساب می‌آید .
 (۲) صدف‌های عمق دریا ، متن نیستند .
 (۳) مزهٔ گردو ، متن است .
 (۴) صخرهٔ زمخت کوه ، متن است .

۲- همهٔ گزینه‌ها به جز گزینهٔ ..... در زمرهٔ دانش‌های ادب هستند .

- (۱) خط (۲) بیان (۳) قافیه (۴) نقطه
 ۳- کدام گزینه ، نادرست است ؟

- (۱) هدف ادبیات ، آفرینش زیبایی است .
 (۲) ادبیات ، نباید معانی قراردادی واژگان را به هم بریزد .
 (۳) ادبیات ، هنر کلامی عاطفی و خیال‌انگیز است .
 (۴) ادبیات مکتوب ، بیان باورها و اندیشه‌ها و تخیلات آدمی است .

۴- کدام گزینه شاخه‌ای از دانش بلاغت نیست ؟

- (۱) لفظ (۲) بدیع (۳) معانی (۴) بیان

۵- کدام گزینه دربارهٔ ادبیات صدق نمی‌کند ؟

- (۱) ادبیات ، به کمک واژگان و صرف و نحو ارتباط برقرار می‌کند .
 (۲) ادبیات ، کلامی خیال‌انگیز و عاطفی و تأثیرگذار است .
 (۳) ادبیات ، خارج از قراردادهای زبان به زیبایی‌آفرینی می‌پردازد .
 (۴) ادبیات عالی‌ترین حالت باورها و اندیشه‌ها و تخیلات آدمی در قالب نوشته است .

۶- کدام گزینه درست نیست ؟

- (۱) مثل‌ها و افسانه‌های مردم ، ادبیات شفاهی قلمداد می‌شوند .
 (۲) آداب و هنجار رایج در مدیریت را ادبیات مدیریت می‌گویند .
 (۳) نوشته‌ای که به تاریخ تمدن بشر وابسته باشد ، ادبیات به شمار می‌آید .
 (۴) کاربرد شگردهای هنری در زبان را ادبیات می‌گویند .

۷- ایجاز و اطناب از ویژگی‌های کدام گزینه به شمار می‌آید ؟

- (۱) معانی (۲) فصاحت (۳) بلاغت (۴) بدیع

۸- جای خالی زیر با کدام گزینه کامل می‌شود ؟

« هدف زبان ..... است و هدف ادبیات ، ..... و ادبیات ، منطق معنایی ..... را به هم می‌زند ، زیرا کاربرد ..... زبان است . »

- (۱) پیام‌رسانی ، هنر ، کلام ، زیبایی
 (۲) ارتباط ، آفرینش زیبایی ، زبان ، هنر
 (۳) پیام‌رسانی ، زیبایی‌آفرینی ، هنری ، ادبی
 (۴) ایجاد ارتباط ، پیام‌رسانی ، زبان ، ذاتی

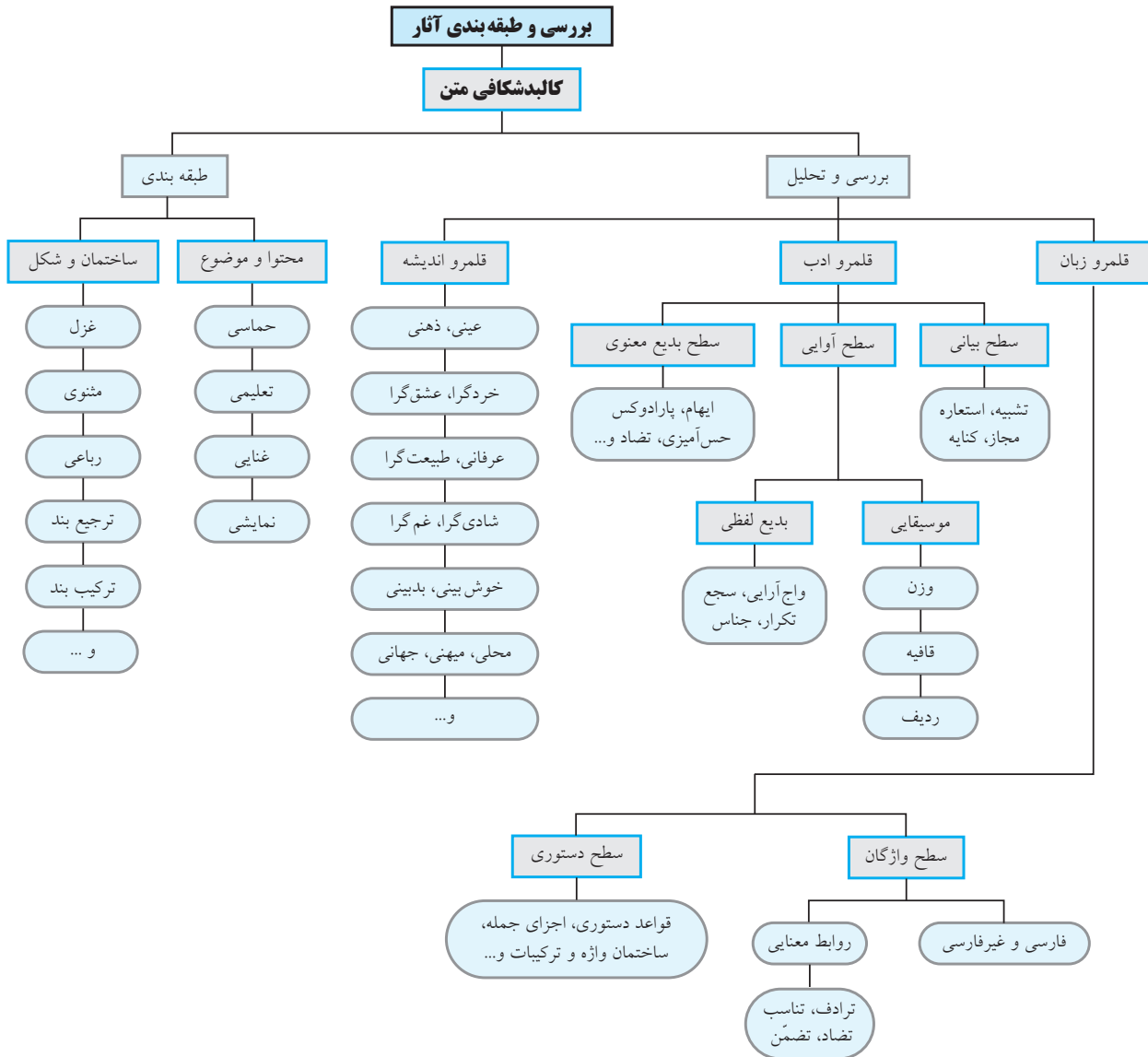

- ۶- (گزینه ۴) شگردهای هنری شاخه‌های بدیع و بیان و معانی را دارد که جزء علم بلاغت هستند .
- ۷- (گزینه ۳) زیرا گاهی سخن نیاز به اطناب و گاهی نیاز به ایجاز دارد و سخن به اقتضای حال و جایگاه مخاطب است .
- ۸- (گزینه ۳)

پاسخ پرسش‌های چهارگزینه‌ای

- ۱- (گزینه ۲)
- ۲- (گزینه ۴)
- ۳- (گزینه ۲)
- ۴- (گزینه ۱)
- ۵- (گزینه ۳) زیرا ماده اصلی ادبیات ، زبان است .

راهنمای یادگیری

کلیدواژه‌های درس

- * کالبدشکافی متن
- * قلمرو زبانی
- * قلمرو ادبی
- * قلمرو فکری
- * سطح واژگانی
- * سطح دستوری
- * سطح آوایی
- * سطح بیانی
- * سطح بدیع معنوی
- * انواع ادبی

بررسی و طبقه‌بندی آثار

* کالبدشکافی متن

به بررسی و تحلیل هر متنی از زوایای گوناگون « کالبدشکافی » می‌گویند. کالبدشکافی هر متن ادبی، پس از خوانش در سه قلمرو زبان و ادب و اندیشه انجام می‌گیرد.

* قلمرو زبانی

هر متن نوشتاری، زبانی خاص خود دارد. در برخی از متن‌ها، واژگان و اصطلاحات خاص به کار می‌رود. به دلیل گستردگی این قلمرو، آن به سطوح کوچک‌تری تقسیم می‌شود تا بررسی دقیق و موشکافانه‌تری انجام پذیرد.

* سطح واژگانی

واژگان در این سطح از دیدگاه فارسی و غیرفارسی بودن، روابط الفبایی واژگان (ترادف، تناسب، تضاد، تضمین) و نوع گزینش واژه‌ها بررسی می‌شود.

* سطح دستوری

متن در این سطح از دیدگاه قواعد دستوری، ترکیبات، کاربردهای دستور تاریخی بررسی می‌شود.

* قلمرو ادبی

در این قلمرو، زیبایی‌های ادبی اثر در چند سطح بررسی می‌شود:

* سطح آوایی (موسیقایی)

متن با ابزار موسیقایی (وزن، قافیه، ردیف) و بدیع لفظی و تناسب آوایی (واج‌آرایی، تکرار، سجع، جناس و...) بررسی می‌شود.

* سطح بیانی

بررسی متن با علم بیان (تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه) انجام می‌شود.

* سطح بدیع معنوی

در این سطح از دیدگاه بدیع معنوی (تضاد، پارادوکس، ایهام، تلمیح، حس‌آمیزی و...) بررسی می‌شود.

* قلمرو فکری

گام پایانی بررسی متن به بررسی رنگ و بوی اندیشگی و حال و هوای پیام و مفاهیم متن می‌پردازد؛ به عبارت دیگر، از دیدگاه ویژگی‌های فکر، باورها، گرایش‌ها، روحیات، جهان‌بینی و دیگر جنبه‌های اندیشگی و صاحب‌متن، بررسی می‌شود. برای نمونه: عینی، ذهنی - عرفانی، طبیعت‌گرا - خوش‌بینی، بدبینی - خردگرا، عشق‌گرا - محلی، میهنی، جهانی و...

* طبقه‌بندی متن

متون ادبی، چه شعر و چه نثر پس از بررسی قلمروهای سه‌گانه زبان و ادب و اندیشه بر اساس دو دیدگاه کلی طبقه‌بندی می‌شوند:

۱- محتوا و موضوع

۲- ساختمان و شکل

۱- انواع ادبی در یونان باستان به چهار نوع حماسی، تعلیمی، غنایی و نمایشی تقسیم می‌شده است و این تقسیم‌بندی پیش‌تر، برای شعر و از بُعد محتوا بوده است.

۲- در ایران هم شعر چنپه غالب و رایج‌تر نسبت به نثر داشته است؛ از این رو، انواع ادبی مبتنی بر ساختمان و قالب شعر مانند قصیده، قطعه، غزل، مثنوی، رباعی و... طبقه‌بندی شد.

۱. یکی از آسان‌ترین و کاربردی‌ترین شیوه‌ها در بررسی و تحلیل متن چیست؟
۲. با توجه به قلمرو زبانی و سطوح آن، نوشته زیر را بررسی نمایید.

اسطوره، در لغت به معنی افسانه و قصه است و در اصطلاح به قصه‌ای اطلاق می‌شود که ظاهراً منشأ تاریخی نامعلومی دارد. مضمون اساطیر، معمولاً آفرینش انسان، خلقت جهان، جنگ‌ها و نبردهای اقوام، سرگذشت خدایان، قهرمانان دینی و... است. زال، اسکندر، رستم، سیمرغ، رخس و... از اساطیر ایرانی هستند.

غلامسیرن یوسفی

۳. سروده زیر را از نظر سطح موسیقایی و تناسب‌های آوایی (واج‌آرایی، تکرار و جناس) بررسی کنید.

خیزید و خز آرید که هنگام خزان است	باد خنک از جانب خوارزم، وزان است
آن برگ رزان بین که بر آن شاخ رزان است	گویی به مثل، پیرهن رنگ‌رزان است
دهقان به تعجب، سر انگشت، گزان است	کاندر چمن و باغ، نه گل ماند و نه گلزار

منوچهری دامغانی

۴. با توجه به سطح بیانی (قلمرو ادبی) متن زیر را از نظر کاربرد آرایه‌های تشخیص، تشبیه و کنایه تحلیل نمایید.

صبح است، آفتاب مثل تشتی از طلای گداخته بر گوشه جهان گذاشته شده، فلک نقاش می‌خواهد عالم را طلایی کند؛ اما هنوز دست به کار نشده، اول با گردِ نقره‌ای و لاجوردی بوم آسمان را رنگ می‌ریزد. زمین مانند روپوشی از مخمل سبز است. انبوه درختان در هر گوشه سر به هم آورده‌اند و هنوز اسرار شب را در میان دارند...

آئینه، مظهر بهاری

۵. نوشته زیر، با کدام بخش از متن درس، ارتباط دارد؟ توضیح دهید.

مصالح کار شاعر در آفرینش شعر، واژه‌هاست و دارای دو بعد: لفظ و معنا. از این نظر، شاعری با نقاشی و پیکرتراشی و موسیقی متفاوت است. شاعر در عین حال که دست به آفرینش زیبایی می‌زند، می‌تواند حرفی برای گفتن داشته باشد و پیامی را ابلاغ کند. حال آن‌که موسیقی‌دان و نقاش و مجسمه‌ساز به سبب یک‌بعدی بودن مواد کارشان (صدا، رنگ و سنگ) نمی‌توانند چنین رسالتی داشته باشند.

ویدریان کامیار

۶. با توجه به قلمرو فکری، دیدگاه خود را درباره محتوا و موضوع سروده زیر بنویسید.

آب را گل نکنیم؛

در فرودست انگار، کفتری می‌خورد آب
یا که در بیشه دور، سیره‌ای پر می‌شوید
یا در آبادی، کوزه‌ای پر می‌گردد.

آب را گل نکنیم؛

شاید این آب روان، می‌رود پای سپیداری، تا فرو شوید اندوه دلی؛
دست درویشی شاید، نان خشکیده فرو برده در آب...

سهراب سپهری

۱. بررسی و تحلیل متن از سه دیدگاه زبان و ادبیات و فکر در قلمروهای زبانی، ادبی و فکری انجام می‌شوند.
۲. در سطح واژگانی ← واژگان غیر فارسی، اسطوره، لغت، قصه، اصطلاح، اطلاق، ظاهراً، منشأ، تاریخ، معلوم، مضمون، اساطیر، معمولاً، انسان، خلقت، اقوام، دین.
- ساخت واژه: تاریخی، نامعلوم، آفرینش، دینی (مشتق)
- سرگذشت: (مرگب)
- تناسب معنایی: اسطوره، افسانه، قصه
- در سطح دستوری ← کاربرد واو عطف در بین واژه‌های جمله‌ها
۳. تکرار صامت «خ» و «ز»، «گ» و «ن» و مصوت «ا» واج‌آرایی را القا می‌کند و تکرار واژه «رزان» و «است» بیانگر آرایه تکرار است و جناس واژگان قافیۀ «خزان، وزان، رزان و گزان».
- ردیف «است» در شعر منوچهری.
- قالب شعر، مسمط مسدس است و وزن شعر هم مفعول مفاعیل مفاعیل فاعولن است.
۴. تشخیص: فلک می‌خواهد عالم را طلایی کند
- درختان در هر گوشه سر به هم آورده‌اند و اسرار شب را در میان دارند
- تشبیه: آفتاب مثل تشتی از طلای گداخته
- فلک نقاش (اضافه تشبیهی)
- بوم آسمان (اضافه تشبیهی)
- زمین مانند روپوشی از مخمل سبز
- کنایه: دست به کار نشده کنایه از آماده‌نشده، شروع نکرده
- رنگ می‌ریزد کنایه از نقاشی می‌کند
- سر به هم آورده‌اند کنایه از دور هم جمع شده‌اند
- در میان دارند کنایه از حفظ کرده‌اند
۵. نویسنده در این متن بیش‌تر مخاطب را به تفاوت شعر و نقاشی و مجسمه‌سازی و موسیقی با همدیگر آشنا می‌کند. پس با ابزار زبان مخاطب را به اندیشه و فکر وا می‌دارد. پس این متن با قلمرو فکری درس ارتباط دارد.
۶. شاعر در این متن دیدگاه عرفانی خود را بیان می‌کند که انسان با ابزارهای طبیعت سر آشتی داشته باشد و آن‌ها را از بین نبرد یا خراب نکند؛ هم‌چنین آب را نماد پاکی گرفته که انسان، آلوده به هر آنچه غیرانسانی است، نشود و پاک باقی بماند. این متن با ابزاری عینی به بیان ذهنیت خویش می‌پردازد، پس ذهنی به شمار می‌آید و با نگاهی اختیارگرایانه و خوش‌بینانه مخاطب را به پاک بودن و پرهیز از آلودگی تشویق می‌کند. یعنی یک جهانی آرمانی را طلب می‌کند.

الف) عبارتهای درست یا نادرست را تعیین کنید .

- ۱- ساختمان واژه در سطح دستوری زبان ، قابل بررسی است . درست نادرست
- ۲- قدیمی‌ترین طبقه‌بندی انواع ادبی ، در ایران باستان صورت گرفته است . درست نادرست
- ۳- بررسی متن‌های ادبی در قلمروهای زبانی ، ادبی و فکری انجام می‌گیرد . درست نادرست
- ۴- محتوای ادبی متون ، در چهار نوع حماسی ، غنایی ، تعلیمی و نمایشی طبقه‌بندی می‌شود . درست نادرست
- ۵- بررسی متون فلسفی ، در قلمرو فکری بررسی می‌شود . درست نادرست
- ۶- بررسی ایهام و حس آمیزی ، در سطح بیانی قلمرو ادبی بررسی می‌شود . درست نادرست
- ۷- بررسی دستور تاریخی هر متنی در قلمرو ادب انجام می‌گیرد . درست نادرست
- ۸- بررسی واژگان به لحاظ فارسی و غیرفارسی بودن در قلمرو زبان انجام می‌گیرد . درست نادرست
- ۹- طبقه‌بندی بر اساس محتوا به حماسی ، غنایی ، تعلیمی و نمایشی تقسیم می‌شود . درست نادرست

ب) عبارتهای زیر را با واژگان مناسب تکمیل کنید .

- ۱۰- قواعد دستوری متن ، در قلمرو ..... بررسی می‌شود .
- ۱۱- استعاره و مجاز در قلمرو ..... بررسی می‌شود .
- ۱۲- بررسی کوتاهی و بلندی جمله‌ها ، در سطح ..... انجام می‌پذیرد .
- ۱۳- آرایه‌های لفظی و ردیف ، در سطح ..... قابل بررسی است .
- ۱۴- ترکیب‌بند و رباعی ..... انواع ادبی را نشان می‌دهد .
- ۱۵- مجاز و تشبیه ، در قلمرو ..... بررسی می‌شود .
- ۱۶- تضاد در حوزه ..... واژگان قابل بررسی است .
- ۱۷- متنی که جبرگرا باشد ، در قلمرو ..... بررسی می‌شود .
- ۱۸- چنانچه قالب شعری مثنوی باشد ، در طبقه‌بندی ..... قرار می‌گیرد .

پ) پاسخ تشریحی دهید .

- ۱۹- سطح دستوری قلمرو زبان به چه مواردی می‌پردازد ؟
- ۲۰- بدیع معنوی در چه قلمروی بررسی می‌شود ؟ شامل چه مواردی است ؟ بنویسید .
- ۲۱- طبقه‌بندی انواع ادبی در یونان باستان بر چه اساسی بود ؟ انواع آن را بنویسید .
- ۲۲- نمونه‌هایی برای روابط معنایی قلمرو زبان بنویسید .
- ۲۳- آرایه‌های سجع و جناس در چه قلمرو و چه سطحی بررسی می‌شوند ؟

۲۴- تحلیل متن با چه شیوه‌ای صورت می‌پذیرد؟

۲۵- برای هر کدام از رابطه‌های معنایی، ترادف، تناسب، تضاد و تضمّن، پنج نمونه بنویسید.

۲۶- متن زیر را از نظر کاربرد آرایه‌های تضاد، مراعات نظیر، تشبیه، استعاره و کنایه بررسی و تحلیل کنید.

«این ماییم که می‌خواهیم حافظ را زمینی یا آسمانی ببینیم؛ شعر او چون دوردست افق، بوسه گاه آسمان و زمین است. آسمانی است، زیرا آنچه از خوبی و پاکی و عدل و امن می‌جوید، درین تیره خاکدان نمی‌یابد و زمینی‌ست، زیرا آنچه از ناز و نوش و نوا می‌خواهد، در همین سایه بید و لب کشت فراهم است. پس، اشاره‌اش به دورگاه آسمان است و چشم و دلش در زمین می‌گردد.»

۲۷- رابطه معنایی واژه‌های آسمان و ستاره، چیست؟

۲۸- سطح بیانی قلمرو ادبی به بررسی چه بخش‌هایی می‌پردازد؟

۲۹- ابیات زیر را از دیدگاه سطح موسیقایی و تناسب‌های آوایی (جناس، واج‌آرایی و تکرار) بررسی کنید.

سمن بویان غبار غم چو بنشینند، بنشانند	پری رویان قرار از دل چو بستیزند، بستانند
به فتراک جفا دل‌ها چو بربندند، بربندند	ز زلف عنبرین جان‌ها چو بگشایند، بگشانند
به عمری یک نفس با ما چو بنشینند، برخیزند	نهال شوق در خاطر چو برخیزند، بنشانند